

RECENZIJOS

Acta Baltico-Slavica XIV. – Wrocław etc., 1982. – 314 p.

Palyginti neseniai pasirodė keturioliktasis Lenkijos Mokslų Akademijos Slavistikos instituto leidžiamo tęstinio leidinio tomas, skirtas žymaus lenkų baltisto, slavisto ir indoeuropeisto profesoriaus Jano Safarevičiaus (g. 1904. 01. 26 Daugpilyje) 75-osioms gimimo metinėms pažymėti. Jame paskelbta 30 mokslinių straipsnių, parašytų įvairių šalių lingvistų daugiausia atskirais baltų, baltų ir/ar slavų kalbotyros klausimais.

Tomas pradedamas V. Smočinskio (W. Smoczyński) bibliografiniu straipsniu „Zestawienie prac Jana Safarewicza z zakresu językoznawstwa bałto-słowiańskiego i litewskiego oraz kontaktów litewsko-słowiańskich na Wileńszczyźnie“ (p. 9–14), kuriame suregistruoti 73 jubilato darbai, skirti lietuvių, lietuvių ir slavų, taip pat baltų ir slavų problematikai. Kadangi straipsnyje darbai suregistruoti chronologine tvarka, tai iš jo akivaizdžiai matyti tiek J. Safarevičiaus šios problematikos tyrinėjimų pradžia (1936 m., kuriais buvo išspausdintos 4-ame pasaulio lingvistų kongrese skaityto pranešimo tezės apie veiksmažodžių veiklą senojoje lietuvių kalboje – „L’aspect verbal en vieux lituanien“), tiek tų tyrinėjimų pobūdis bei tolesnė eiga ligi 1981 m. (paskutinis čia įtrauktas 1981. 08. 29–30 d. Lietuvių visuomeninės–kultūrinės draugijos mokslinėje sesijoje Punske skaitytas pranešimas „Litewskie nazwy miejscowe na -iszki w Polsce“). Suprantama, kad į V. Smočinskio sudarytą sąrašą nepateko tie jubilato kalbamo-

sios problematikos darbai, kurie pasirodė jau po pastarosios chronologinės ribos.

Antrasis straipsnis – „Badania profesora Jana Safarewicza nad językami bałtyckimi“ (p. 15–40), parašytas to paties autoriaus drauge su L. Bednarčiu (Bednarczuk), yra skirtas jubilato baltistinių tyrinėjimų charakteristikai. Ta charakteristika autorių pateikiama pagal atskiras tyrinėjimų sritis (išskiriamos jų 6): 1. baltų ir slavų kalbiniai santykiai ir baltų–slavų kalbinio bendrumo problema. (Bałtycko-słowiańskie stosunki językowe i problem wspólnoty bałto-słowiańskiej), 2. baltų–slavų–italikų priešistoriniai kalbiniai ryšiai (Przedhistoryczne związki językowe bałto-słowiańsko-italskie), 3. lietuvių kalbos struktūra (Struktura języka litewskiego), 4. lietuvių senoji eilėdara (Wersyfikacja starolitewska), 5. baltų onomastika (Onomastyka bałtycka) ir 6. Vilniaus lenkų kalba (Polszczyzna wileńska).

Išskyrę tokias J. Safarevičiaus baltistinių tyrinėjimų sritis, straipsnio autoriai gražiai susistemina šio žymaus lingvisto indėlį kiekvienoje iš tų sričių, įžvalgiai atskleidžia jo koncepcijų novatoriškumą ir mokslinę vertę. Komentuodami bei interpretuodami svarbiausius J. Safarevičiaus baltistikos darbus, autoriai iškelia aikštėn ir jiems būdingus metodologinius bruožus, tokius kaip rūpestingą faktinės medžiagos atranką, tos medžiagos analizės gilumą ir preciziškumą, organišką kalbos vidinių (sisteminių) reiškinių siejimą su lyginamuoju požiūriu į juos. Todėl iš L. Bednarčiu ir V. Smočinskio turiningo bei informatyvaus straipsnio skaitytojas, netgi nesusipa-

žinęs su kurios nors srities J. Safarevičiaus darbais, gali susidaryti apie juos gana išsamų sintetinį vaizdą.

Prie šių dviejų straipsnių, apžvelgiančių bei analizuojančių J. Safarevičiaus mokslinę veiklą, prisišlieja ir A. Kaupuž (Wilno) straipsnis „Z historii filologii klasycznej Uniwersytetu Wileńskiego“ (p. 165–168). Čia aprašomos jubilato klasikinės filologijos studijos bendrame šios specialybės būklės Vilniaus universitete fone 1922–1927 m.

Kitų autorių straipsnių, paskelbtų recenzuojamame tome, tematiką bei problematiką yra labai įvairi. Tarp jų esama tokių, kuriuose aiškinama kokio nors vieno baltiško ir/ar slaviško žodžio etimologija, taip pat tokių, kuriuose sinchroniškai ar diachroniškai analizuojama tam tikra baltų ir/ar slavų kalbų reiškininių grupė. Be to, dar esama ir tokių straipsnių, kuriuose liečiamos šių kalbų kontaktų bei interferencijos, taip pat bendresnės istorinių santykių ir kt. problemos.

Baltų ir/ar slavų kalbų atskirų žodžių etimologijos dalykai aiškinami tokiuose straipsniuose: W. Boryś (Kraków) „Polskie dialektalne *kuk(u)rzyško* – domniemany relikty staropruskiej leksyki“ (p. 67–77), A. Б. Брейдак (Рига) „Об одном балтизме в славянских языках“ (p. 79–81), H. Górnowicz (Gdańsk) „Vyšegårdъ“ (p. 135–141), E. P. Hamp (Chicago) „Lith. *vařdas*: Lat. *uerbum*“ (p. 143–144), H. Popowska-Taborska (Warszawa) „Lechickie *jesiory*, *osiory* i ich bałtyckie odpowiedniki“ (p. 195–199), E. Smulkowa (Warszawa) „Białoruskie *kudr'avy* to nie zawsze *kędzierzawy*“ (p. 241–244) ir O. H. Трубачев (Москва) „Etyma baltico – slavica controversa: *kúokštas* ≠ *kustь*“ (p. 273–276).

V. Borysiaus straipsnyje, kaip rodo jau ir antraštė, lenkų tarmių žodis *kuk(u)rzyško* (su jo gretiminėmis formomis *kugrzyško*, *kutryško*, *kokrzyško*, *chuchrzyško*, *kukurzyško*) „gaisravietė, vieta, kur išdegęs miškas; tuščia vieta, kur buvęs namas“ kildinamas iš rekonstruoto prūsų kalbos vardažodinio ar veikmažodinio kamieno **kuk(u)r-*, kuris savo ruožtu

siejamas su J. Otremskio iš Tverečiaus tarmės užfiksuotu veiksmazodžiu *kūkurti* „rusenti, gruzdėti, smilkti“. Šitokia etimologija autoriaus remiama dar tuo, kad *kuk(u)rzyško* težinomas tik iš tų vietų, kurios seniau buvusios apgyventos prūsų, be to, kad slavų kalbų duomenimis nesą galima patikimiau išaiškinti šio žodžio kilmės.

A. Breidako straipsnyje kvestionuojamas O. N. Trubačiovo „Etimologiniame slavų kalbų žodyne“¹ pateiktas rytų slavų kalbose egzistuojančių tam tikrų paukščių pavadinimų su šaknimi *чек-* (rus. *чекан* „toks strazdų šeimos paukštis, saxicola Bechstein“, ukr. tarmių *чэкан* „toks medšarkių šeimos paukštis (lanius collurio L.; lanius excubitor L.; lanius minor L.)“ kilmės aiškinimas – siejimas su tiurkiškos kilmės atitinkamos šaknies žodžiais. Autoriaus nuomone, tokiems onomatopėjinio pobūdžio žodžiams esą galima suponuoti baltiškąją kilmę ir juos sieti su latgalių *čaga*, *čagùonc*, *čagùońc*, *čaugùońc*, *čakùonc*, reiškiančių „kuosą, corvus monedula“. Tačiau šitoks aiškinimas, man rodos, nėra tvirtai pagrįstas, nes, viena, onomatopėjiniai žodžiai, ypač giminiškose kalbose, gali turėti identišką ar panašią fonologinę struktūrą ir be išorinės įtakos (plg. rus. *кукушка*, vok. *cuculus*, gr. *κόκκυξ* ir kt.), o antra, laikant tuos žodžius baltiškos kilmės, sunku paaiškinti jų priesagą – *an*.

H. Gurnovičiaus straipsnio tikslas – nustatyti praslaviško apeliatyvo **vyšegårdь* pirminę reikšmę. Autorius, apžvelgęs iš atskirų slaviškų šalių teritorijos jam žinomų aštuonių atitinkamų toponimų (trijų iš Lenkijos – *Wyszegród*, vieno iš Čekoslovakijos – *Vyšehrad*, vieno iš Vengrijos – *Visegrád*, vieno iš Ukrainos – *Vyšhorod* ir dviejų iš Jugoslavijos – *Višegrad*) fiksaciją istoriniuose šaltiniuose, be to, ligšiolines **Vyšegårdь* etimologijas, prieina išvada, kad pirminė minėto apeliatyvo reikšmė buvusi – „pirmas upės aukštupy esantis žymesnis įtvirtinimas hierarchiškai aukštes-

¹ Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Вып. 4. – М., 1977, с. 12.

nio įtvirtinimo atžvilgiu“ (pierwszy znaczniejszy w górę rzeki położony gród względem grodu hierarchicznie nadrzędnego).

E. Hempo straipsnyje lietuvių žodis *vardas* siejamas su lotynų *verbum*, kuris kildinamas iš ide. **urdhom*. Autoriaus nuomone, lie. *vardas* turįs būti kilęs iš veiksmažodinės bazės **urdh-*, reiškusios „daryti, dėti, talpinti, priskirti žodį“. Iš šios bazės kaip nominalizacijos proceso rezultatas esąs generuotas **uordho-s* > baltų **uarda-s*.

H. Popovskos-Taborskos straipsnyje mėginama kvestionuoti daugelio etimologų (Rozvadovskio, Briuknerio, Slavskio, Georgijevo, Būgos, Frenkelio, Trautmano, Pokorno) darbuose randamą lenkiškų žodžių *jesiory*, *osiory* „ašakos; žuvų kaulai, žvynai“ siejimą su lie. *ešerys*, *ašerys*, la. *asar(i)s*, *aseris*. Tačiau įtikinamų argumentų pastariesiems atriboti autorės nesurandama, nors ir pateikiama naujų duomenų apie *osiory* paplitimą lenkų tarmėse.

E. Smulkovos straipsnyje rašoma apie Balstogės vaivadijos baltarusių šnektose aptiktą būdvardį *kudriavy*, pavartotą junginyje *kudr'avyl'es*, kalbant apie tankų miško jaunuolyną, turintį drėgną žemės paviršių. Šis būdvardis siejamas su baltarusių tarmių baltizmu *k'udra* „tankus šlapias miškas“ (plg. lie. *kūdra* „bala; bala, apaugusi mišku“) ir laikomas pastarojo semantiškai motyvuotu vediniu.

O. Trubačiovo straipsnyje prieštaraujama visuotinai etimologiniuose darbuose priimtam lietuviško žodžio *kúokštas* siejimui su rusų *кыст* ir pateikiamas naujas šio rusiško žodžio kilmės aiškinimas. Tai motyvuojama tiek semantinė, tiek „formaliąja-fonetinė“ tų abiejų žodžių analize. Semantiškai lie. *kúokštas* savo pagrindine reikšme „laisva puokštė, gniūžtė“ sudarantis priešpriešą rusų *кыст*, kurio pagrindinė reikšmė esanti „nejudomas, į žemę įaugęs augalas“, todėl tos lekšemos veikiausiai kilusios iš skirtingų pirminių kamienų. Tokią prielaidą, autoriaus nuomone, patvirtinanti ir „formalioji-fonetinė“ šitų žodžių charakteristika: lie. *kúokšto* prolytė rekonstruojama kaip priesaginis vedinys **kōuk-sto-*, o

rusų *кыст* – kaip dūrinys **ku-sto*, kur *ku-* esąs įvardinės kilmės priešdėlis, o *sta-/sto-* – iš veiksmažodžio, reiškusio „stovėti“, kamieno padaryta vardažodinė forma (be kita ko, čia šitoks darybinis modelis gretinamas ir su skr. *kúṣṭhā-* „kyšantis galas“).

Baltų ir/ar slavų kalbų reiškinių grupės analizuojamos šiuose recenzuojamojo tomo straipsniuose: L. Bednarczuk (Kraków) „Onomastyka bałtycka w źródłach antycznych“ (p. 49–66), R. Eckert (Leipzig) „Lettisch-slavische Übereinstimmungen aus der Terminologie der Waldimkerei“ (p. 109–119), В. Вс. Иванов (Москва) „Происхождение балтийских и славянских отглагольных форм на -l“ (стр. 145–153), P. Sławski (Kraków) „O bałto-słowiańskich przymiotnikach z sufiksem *-ra-* o zredukowanym wokalizmie pierwiastka“ (p. 207–209), W. Smoczyński (Kraków) „Indoeuropejskie podstawy słownictwa bałtyckiego“ (p. 211–240), Широков О. С. (Москва) „Просодические группы морфем в литовском и русском языках“ (с. 251–257).

L. Bednarcziuko straipsnyje pro kruopščios istoriografinės ir lingvistinės analizės sieimą iš naujo praleidžiami ar naujai iškeliami antikiniuose šaltiniuose (Plinijaus, Ptolomėjaus, Tacito, Vulfstano ir kt. raštuose) užfiksuoti tikriniai vardai, kurie su didesne ar mažesne tikimybe gali būti laikomi baltiškais. Tai Vyslos upės pavadinimai *Viscla* / *Visculus*, tautovardžiai *Γαλίνδαι*, *Σουδινοί*, *Σούλωνες*, *Βοροῦσκοι*, *Καρεῶται*, *Σαλοί* ir *Aestii*.

Autoriaus nuomone, iš šių aštuonių pavadinimų, kuriuos galima lokalizuoti Baltijos jūros pietinėje-rytinėje pakrantėje, aiškiai baltiški („bałtycki charakter... można uznać jako pewny“) esą trys pirmieji: *Viscla* / *Visculus* „Vysla“, *Γαλίνδαι*, „galindai (prūsų gentis)“ ir *Σουδινοί*, „sūduviai (jotvingiai)“. *Σούλωνες* „saliečiai? (prūsų gentis)“² baltiškasis pobū-

² Autorius čia bene pirmasis nustatė baltiškąją šio pavadinimo kilmę: susiejo ją su prūsiškais toponimais *Solovo*, *Zolava* ir kt., taip pat su lietuviškais apeliatyvais *sulava*, *salava* „sala“.

dis taip pat esąs labai įtikimas („wyoce prawdopodobny“), tačiau likusiųjų keturių — Βοροῦσκοι, Καρεῶται, Σαλοί ir *Aestii* — laikymas baltiškais esąs galimas, bet netikras („możliwy ale niepewny“). Βοροῦσκοι, nepaisant tam tikrų formos skirtybių, vis dėlto esą galima gretinti su tautovardžiu *prūsai* (*Prussi, Bruzzi...*), Καρεῶται — su kuršių pavadinimu (*Curonos, Curetes, Kūren...*), o Σαλοί — su sėlių pavadinimu (*Selones, Zelones ...*), nors pastarieji abu ir neturi aiškios etimologijos.

R. Ekerto straipsnyje analizuojami slavų ir latvių kalbų drevinės bitininkystės (Wal-dimkerei) terminai, išvesti iš veiksmožodinių šaknų s. sl. **dě-ti*, la. *dē-t* (tokie, kaip r. дель „duoba medyje bitėms“, le. tarmių *dzienia / dzienie* „išduobtas medis bitėms apsigyventi“, ček. tarmių *dělo* „korys“, s. sorb. *dediti* „nešti medų“ ..., la. *dējums* „išduobtas medyje avilys“, *dēstīt* „išduobti avilį medyje“, *dēja-la/dėjele* „išduobtas medis bitėms; geležis kuria medis duobiamas, skobiamas“, *dējējs* „drevės skobėjas“ ir kt.). Iš gausia faktine medžiaga paremtos analizės autorius padaro keletą lyginamajai baltų ir slavų kalbų leksikologijai svarbių išvadų, būtent: 1) latvių kalbos duomenys esą archaiškesni už slaviškuosius, 2) kalbamojo tipo terminai esą paplitę ne visose baltų ir slavų kalbose (iš baltų — tik latvių, o iš slavų — rusų, lenkų, čekų ir sorbų), 3) vediniai iš s. sl. **dě-ti*, la. *dē-t* sudarą naujesnę dalinę sistemą negu vediniai iš s. sl. **la-ziti* (la. *kāpt*, lie. *kópti*), kurių esama lietuvių ir pietų slavų kalbose.

V. Ivanovo straipsnis skirtas baltų ir slavų veiksmožodinių formų su *-l kilmės problemai. Jame detalai, operuojant įvairių ide. kalbų, ypač hetitų ir tocharų, duomenimis, konstatuojamas šių formų archaiškumas ir pateikiama originali kai kurių iš jų diachroninė interpretacija. Be kita ko, čia kiek kitaip negu ligšiol interpretuojamos³ ir retos lietuviškos formos *esle* „tegul“, *esliui* „tebūnie taip“ (težinomos tik iš J. Bretkūno biblijos, D. Kleino 1653 m. gramatikos ir Rytų Prūsijos žodynų).

³ Plg. Būga RR I 453–454.

Šios formos laikomos „aiškiai archaiškomis“ ir siejamos ne tik su prūsų optatyvo formomis *boūlai, boūsei*, bet ir su anatolių bei tocharų tokio pat tipo formomis (anat. *ašallu, ešlut*, toch. A. *nesalle*, toch. B. *nasal*).

F. Slavskio straipsnyje apžvelgiami seni (daugeliu atvejų iš ide. prokalbės paveldėti) baltų ir slavų būdvardžiai su priesaga *-ra-* (< *-ro) ir redukuotu šaknies vokalizmu (pvz., *budra-*: lie. *budras*, prasl. брдръ; *miš-ra-*: lie. *mišras*, skr. *misrá*). Apžvalga remiasi R. Trautmano žodynu, kuriame tokių būdvardžių autorius randama iš viso aštuoni.

Panašaus pobūdžio, tikrai didesnės apimties yra ir V. Smočinskio straipsnis apie baltų leksikos indoeuropietiškuosius pamatus. Šis straipsnis — tai savotiškas kompendiumas, kuriame, remiantis R. Trautmano⁴, E. Frenkelio⁵ ir V. Toporovo⁶ etimologiniais žodynais, taip pat A. Sabaliausko⁷ tyrinėjimais ir didžiuoju „Lietuvių kalbos žodynu“, atskleidžiamas tiek seniausias (iš ide. prokalbės paveldėtas) baltų kalbų leksikos sluoksnis, tiek ir inovacinis („baltų-slavų bendrojoje epochoje“ ar atskirų baltų kalbų raidoje susidares) jos senesnis klodas. Atrenkant žodžius, tesiribojama tikrai tokiais, kurie reiškia elementarias sąvokas, nes teisingai manoma, kad tarp jų esą daugiausia indoeuropietiškosios epochos veldinių.

Medžiaga V. Smočinskio klasifikuojama pagal žodžių gramatinės klases (I. daiktavardžiai, II. būdvardžiai, III. veiksmožodžiai ir IV. skaitvardžiai), o gausiausia daiktavardžių klasė — dar ir pagal tematines grupes. Pastarųjų išskiriamos devynios: 1) gamtos elementai (elementy natury), 2) laikas (czas), 3) gyve-

⁴ Trautmann R. Baltisch-slavisches Wörterbuch. — Göttingen, 1923.

⁵ Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. — Heidelberg-Göttingen, 1955–1965.

⁶ Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь. — М., т. 1, 1975; т. 2, 1979.

⁷ Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksikos raida. — LKK, VIII. V., 1966.

4) miškas ir malkos (las i drzewa), 5) laukiniai gyvuliai (dzikie zwierzęta), 6) žmogus ir kūno dalys (człowiek i części ciała), 7) namų ūkis (gospodarstwo domowe), 8) šeima ir visuomenės santykiai (rodzina i stosunki społeczne) ir 9) religija (wierzenia).

Jau iš šių tematinų grupių pavadinimų aprioriškai galima spręsti, kad jos apimties atžvilgiu nebus vienodos (plg., iš vienos pusės, tokias, kaip „laikas“, „religija“, kurių pavadinimai atspindi siauresnes sąvokas, o iš antros – „gamtos elementai“, „namų ūkis“, kurių pavadinimai suponuoja labai plačias sąvokas ir gali apimti kitų grupių žodžius). Ir iš tikrųjų, pavyzdžiui, tematinėje „religijos“ grupėje analizuojami (etimologizuojami) tikrai keturių, „laiko“ grupėje – devynių, o „gamtos elementų“ grupėje – net 22-jų sąvokų pavadinimai. Į pastarąją įtraukti ir kosminiai pavadinimai (*dangus, mėnuo, saulė, žemė, žvaigždė*), ir atmosferos reiškinius žymintys žodžiai (*debesis, lietus, oras, sniegas, vėjas...*), ir topografiniai terminai (*ežeras, jūra, kalnas, upė...*). Į „namų ūkio“ grupę pateko ir pastatų bei jų dalių pavadinimai (*durys, namas, stogas...*), ir žodžiai, žymintys darbo įrankius (*arklas*), naminius gyvulius (*ašva, avis, ožys, šuo...*), javus bei maisto produktus (*kviečiai, sora, duona, mėsa, pienas...*). Šitaip išplėtus autoriaus vadinamo „semantinio lauko“ apimtį, darosi ne visai suprantama ir pati to „lauko“ sąvoka.

Tačiau nagrinėjamosios leksikos klasifikacija į tam tikras tematinės grupes (resp. semantinius laukus), kad ir gali susilaukti priekaištų, nėra pagrindinis straipsnio uždavinys. Svarbiausia straipsnyje – kvalifikuota ligšiolinių senosios baltų leksikos etimologinių tyrinėjimų sintezė, autoriaus ne vienur praturtinta savita atskirų leksemų kilmės interpretacija. Šitokia sintezė yra už bus naudinga lenkų skaitytojui, nes panašų, jau anksčiau minėtą sintetinį darbą lietuvių kalba dar 1966 m. yra paskelbęs A. Sabaliauskas.

O. S. Širokovo straipsnyje, laikantis N. S. Trubeckojaus „morų“ koncepcijos, išskiriama lietuvių ir rusų kalbose po keturias prozodines daiktavardžio morfemų grupes.

Tų grupių skyrimo pagrindas – „buvimas/nebuvimas dviejų abstrakčių požymių, išreikštų kirčio perkėlimu į morfemą, turinčią atitinkamą požymį“ (čia turimas galvoje prozodinis požymis). Šiuo pagrindu lietuvių kalbos daiktavardžių pirmajai prozodinei morfemų grupei priskiriami tokių daiktavardžių, kaip *gai-dys, mergà, vaikas...*, kamienai ir tam tikros galūnės (vnsk. vrd. – *as*, gal. *-a, -i, -ę, -ų* ir kt.), antrajai – tokių, kaip *jaunikis, lydekà, rãtas...*, kamienai ir tam tikros galūnės (vnsk. vrd. *-ys, -is, -us, -ẽ*, klm. *-õs, -ẽs, -iẽs* ir kt.), trečiajai – tokių, kaip *dãrbas, galvà, šulinys...*, kamienai ir tam tikros galūnės (dgsk. gln. *-us, -às, -is* ir kt.), ketvirtajai – tokių, kaip *anyta, brólis, výras...*, kamienai ir tam tikros galūnės (vnsk. vrd. *-à*, vnsk. viet. *-è*).

Nors šitokia klasifikacija yra gana komplikauta ir problemiška, tačiau, reikia manyti, ji bus įdomi tiek lietuvių, tiek rusų kalbų prozodinių sistemų tyrinėtojams.

Prie tokių straipsnių, kuriuose analizuojama tam tikra baltų kalbų reiškinių grupė, priskirtinas ir Č. Kudzinovskio (Cz. Kudzinowski, Poznań) „Les contractions vocaliques dans la „Daukšos Postilė“ (p. 169–173). Jame pateikti šioje postilėje randamų lyčių su dviejų tipų balsių kontrakcija ($e+e>e$ ir $e+a>o$) sąrašai. Greta kontrahuotų čia nurodomos ir atitinkamos nekontrahuotos lytys.

Baltų ir slavų kalbų kontaktų bei interferencijos problemos svarstomos šiuose recenzuojamojo tomo straipsniuose: В. В. Мартынов (Минск) „Бальтийский“ лексический ингредиент праславянского языка“ (стр. 175–187), И. Е. Адомавичюте (Вильнюс) „Этапы польско-литовского лексического взаимодействия“ (стр. 41–48), Т. М. Судник (Москва) „Из синтаксических наблюдений над говорами литовского-славянского пограничья“ (стр. 245–250), S. F. Kolbuszewski (Poznań) „Przyczynki do słownika zapożyczeń słowiańskich w łotewszczyźnie i latgalszczyźnie“ (p. 155–164), W. Werenicz (Mińsk) „Z zagadnień socjolingwistycznej charakterystyki dwóch skupisk polonijnych na Lotwie“ (p. 277–293),

A. A. Zdaniukiewicz (Olsztyn) „Gwary wileńskie w województwie olsztyńskim po trzydziestu latach (stan i perspektywy badań)“ (p. 305–308).

V. Martinovo straipsnyje narpliojama sudėtinga baltiškojo leksinio ingrediento praslavių kalboje problema. Autorius, remdamasis savo jau anksčiau susidaryta originalia koncepcija apie „leksinius ingredientus“⁸, praslavių kalboje išskiria baltų ir italikų leksinį ingredientą (pirmojo šaltinis buvęs substratinė kalba, antrojo – superstratinė) ir pateikia naują įtariamų keltizmų praslavių kalboje sąrašą (į jį įtraukti tokie praslavių žodžiai, kaip *bagno*, *jama*, *sadlo* ir kt.) su atitinkama tų keltizmų etimologine interpretacija. Senas substratinis baltiškas ingredientas atsiskleidžia, autoriaus žodžiais tariant, „retrospektyviai nuimant germanų ir keltų infiltracinius sluoksnius, taip pat iraniečių ir italikų ingredientinius sluoksnius“, ir tai „esąs papildomas praslavių kalbos protobaltiškos kilmės patvirtinimas“ (p. 187).

I. Adomavičiūtės straipsnyje rašoma apie lenkų ir lietuvių kalbų leksikos tarpusavio sąveiką ir tos sąveikos etapus. Čia autorė, remdamasi V. Martinovo klasifikacine skolinių schema, išskiria dvi skolinių rūšis – „tikruosius skolinius“ (собственно заимствования), t. y. tokius, kurie užima „tuščiąjį langelį“ kalbos recipientės leksinėje – semantinėje sistemoje, ir „prasiskverbėlius“ (проникновения), t. y. tokius, kuriems kalboje recipientėje esą sinonimų. Pagal šias rūšis išskiriami du etapai ir lietuvių literatūrinės kalbos polonizmo istorijoje: „skolinių periodas“, egzistavęs XVI–XVII a., ir „prasiskverbėlių periodas“, buvęs XVIII a. (pastarasis pakeitęs pirmąjį).

Nesileidžiant į diskusijas dėl vartojamų terminų tikslingumo minėtoms skolinių rūšims vadinti (neatrodo, kad jie būtų labai tinkami loginiu ir semantiniu atžvilgiu), reikia pasakyti, kad tų dviejų etapų išskyrimas, o ypač jų kaitos konstatavimas, kelia abejonių. Visų

⁸ Мартынов В. В. Балто-славяно-италийские изоглоссы. – Минск, 1978, с. 8–9.

pirma dėl to, kad vad. „prasiskverbėlių“ skolinių (= barbarizmų, svetimybių, Fremdwörter) apskčiai galima rasti ir XVI–XVII a. raštuose, ypač kalvinų leidiniuose (1598 m. M. Petkevičiaus katekizme, 1600 m. Morkūno postilėje ir kt.). Antra vertus, toli gražu ne visi ir XVIII a. lietuviški raštai pasižymi tokiu svetimybių gausumu kaip M. Ališausko „Broma“ (palyginti nedaug svetimybių 1726 m. giesmyne, evangelijų leidimuose, kai kuriuose išlikusiuose pamokslų rankraščiuose, 1737 m. gramatikoje ir kt.). Be to, negalima paneigti ir tam tikro vad. „tikrųjų skolinių“ kiekio atsiradimo XVIII amžiuje lietuvių literatūrinės kalbos leksikoje. Todėl tų dviejų etapų išskyrimas daro dirbtinės, „pritemptos“ klasifikacijos įspūdį. Dar labiau nepagrįsti rodosi autorės tvirtinimai, kad XVIII a. bilingvizmas buvęs žymiai išplitęs ne tik „aukštuose, bet ir viduriniuose visuomenės sluoksniuose“ (p. 45), kad lenkų kalba „daugeliui XIX a. kaimo gyventojų buvo antroji kalba“ (p. 48). Jeigu XVIII a. iš tikrųjų bilingvizmas būtų plačiai apėmęs viduriniuosius Lietuvos gyventojų sluoksnius (miestiečius, pirklius, bažnyčios tarnus ir kt.), tada būtų nesuprantamas suintensyvėjęs, palyginti su ankstesniais amžiais, lietuviškų raštų leidimas. XVI a. čia buvo išspausdintos 8 knygos, XVII a. – 31, o XVIII a. – net 170⁹. Iš piršto išlaužtas, neparemtas nei kalbiniais, nei istoriniais faktais yra taip pat ir antrasis tvirtinimas. Taip būtų galima tvirtinti tikrai turint galvoje Vilniaus krašto ir kai kurių izoliuotų salelių gyventojus, be to, antrąją XIX a. pusę. „Język polski wkroczył do wsi wileńskiej jako język codzienny dopiero w drugiej połowie w. XIX“¹⁰, – rašė žinoma Vilniaus krašto lenkų kalbų tyrinėtoja H. Turska.

T. Sudnik straipsnyje iškelta aikštėn keletas sintaksės konstrukcijų (nominativus

⁹ Žr. Lietuvos TSR bibliografija, I. – V., 1969, p. XII.

¹⁰ Žr. Turska H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. – Studia nad polszczyzną kresową. – Wrocław etc., 1982, p. 60.

„cum infinitivo, genetivus auctoris ir kt.), būdingų lietuvių – slavų paribio baltarusių šnektoams, o St. Kolbuševskio straipsnyje – ketas lenkiškų leksikos skolinių (*atkriški, pakuta, spowiedie, virben(i)ca, ženâet(is)*), randamų latgalių rašto paminkluose ir šnektose.

Pastarajam tematikos atžvilgiu artimas ir V. Vereničiaus straipsnis, kuriame sociolingvistiniu aspektu charakterizuojama lenkų kalbos būklė dviejuose Latgalos (Latvijos TSR) rajonuose – Daugpilio ir Krosluvės. Detaliai ištyrus šių rajonų penkių kaimų etnolingvistinę situaciją, taip pat atskirų šeimų nacionalinę sudėtį, konstatuojamas didelis etninis ir kalbinis mišrumas bei nestabilumas. Iš tų kaimų penkių tautybių gyventojų kalbų (baltarusių, latvių, lenkų, lietuvių ir rusų) labiausiai paplitusi esanti rusų kalba, daugiau ar mažiau vartojama visų etninių grupių, antroje vietoje šiuo atžvilgiu esančios baltarusių ir lenkų, trečioje – lietuvių ir latvių. Iš 8 tuose kaimuose gyvenusių 1969 m. lietuvių šeimų savo gimtąją kalbą vartojusios 7 (4-ose iš jų lietuvių kalba buvusi pagrindinė namų kalba). Silpniausią poziciją čia užimanti latvių kalba (tiksliau, šios kalbos latgalių tarmė). Lenkų kalba taip pat nykstanti – užleidžianti savo pozicijas dažniausiai baltarusių ar rusų kalboms.

Tam tikra prasme (tiriamąjo objekto artimumu) su V. Vereničiaus straipsnio tematika siejasi ir A. Zdaniukevičiaus straipsnis apie Vilniaus krašto lenkų, po Antrojo pasaulinio karo emigravusių į Olštino vaivadiją, tarmes ir jų būklę po 30 metų. Straipsnyje akcentuojamas šių tarmių tyrinėjimo aktualumas polonistikai.

Bendresnės baltų ir slavų kalbų istorinių santykių problemos liečiamos dviejuose referuojamojo tomo straipsniuose: Z. Gołąb (Chicago) „Kiedy nastąpiło rozszczepienie językowe baltów i słowian?“ (p. 121–133) ir B. H. Топоров (Москва) „Балтийский горизонт древней Москвы“ (стр. 259–272).

Kaip rodo jau pats Z. Golombo straipsnio pavadinimas, jame, laikantis baltų ir slavų „priešistorinės vienovės“ hipotezės, mėgina-

ma atsakyti į klausimą, kada atsiskyrusios baltų ir slavų kalbos. Tuo tikslu apžvelgiami 23-jų žemdirbystės terminų atitikmenys baltų ir slavų kalbose (tokie, kaip lie. *árti*: s. sl. *orati*, lie. *sėti*: s. sl. *sě(ja)ti*, lie. *lysė*: s. sl. *lěcha* ir kt.) ir iš jų etimologinės analizės sprendžiama, kad tas atsiskyrimas vykęs labai seniai („w bardzo odległej przeszłości, w stadium rolnictwa prymitywnego“, p. 131) ir kad baltų, ypač lietuvių, leksika, apskritai imant, esanti archaiškesnė negu slavų („słownictwo bałtyckie, szczególnie litewskie, jest, ogólnie biorąc, bardziej archaiczne, czy raczej konserwatywne, niż słowiańskie“, ib.). Tačiau tiksliau baltų ir slavų kalbų atsiskyrimo periodas straipsnyje neapibrėžiamas, tenkinamasi hipotetišku „primityvios žemdirbystės stadijos“ chronologizavimu praindoeuropietiška epocha, egzistavusia apie 3000 m. pr. m. e.

Prie straipsnyje pateiktų abejotinių etimologijų galima priskirti iš O. Šraderio¹¹ perimtą lie. *sóros* siejimą su *sėti* (patikimesnis rodosi šio žodžio kildinimas iš mardvių *sura*)¹² ir lie. *miėzių* siejimą su sl. **mėzga* (ide. **moigh-skā*), vediniu iš veiksmožodinės šaknies **meigh-* „šlapinti“ (patikimesnis siejimas su la. *māize* „duona“, kuris savo ruožtu pagrįstai gretinamas su iran. *maiz-* „sėti“)¹³.

Vaizdingą, nors ir ne metaforišką, pavadinimą turinčiame V. Топорова straipsnyje toliau plečiami jau anksčiau autoriaus pradėti baltiškiosios substratinės hidronimikos tyrinėjimai Pamaskvio ir pačios Maskvos miesto teritorijoje¹⁴. Pritardamas galindų bu-

¹¹ Schrader O. Reallexicon der idg. Altertumskunde I. – Berlin–Leipzig, p. 504.

¹² Žr. Būga RR II 277–279.

¹³ Žr. Fraenkel E., LEW 451, Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962, с. 231.

¹⁴ Топоров В. Н. „Baltica“ Подмосковья. – Балто-славянский сборник. М., 1972, с. 217–280; О балтийском элементе в Подмосковье. – Baltistica. I priedas. 1972, p. 185–224.

vimo pietų Pamaskvyje teorijai, autorius pateikia čia dar naujų istorinių, kalbinių ir tautosakinių duomenų jai paremti. Tarp tų duomenų ypač reikšmingi Maskvos rajone, taip pat kiek į šiaurę ir į rytus nuo jos aptikti tikriniai vardai, kuriuose slypi etninis galindų vardas (*Голяди, Голяже, Голичичи, Голятино* ir kt.).

Turėdamas galvoje tai, kad Maskvos miesto teritorijoje ir mažų upių pavadinimai esą baltiški, be to, kad šio miesto vardas „išlaikęs senąją baltiškąją modelį“ (vadinti gyvenvietes pagal upių pavadinimus), autorius nepaieigia taip pat žodžio *Maskva* baltiškiosios kilmės galimybės, nors specialiai jo etimologijos ir neaiškina — tenkinasi keliolikos ryškesnių baltiškų miesto hidronimų bei toponimų iškėlimu (pvz., *Яуза, Чермянка, Пресня, Бубна, Чечера* ir kt.).

Apskritai V. Toporovo straipsnis apie senosios Maskvos baltiškąją horizontą yra labai turiningas, kupinas naujų istorinių ir lingvistinių faktų, išvalgių pastebėjimų ir apibendrinimų. Jis gerokai prisideda prie baltiškojo tipo hidronimų paplitimo rytinės ribos nustatymo, baltų ir slavų senųjų istorinių santykių nušvietimo.

Recenzuojamame tome yra paskelbta ir tokių straipsnių, kuriuose gretinami atskirų slavų kalbų faktai arba konfrontuojamos baltų ir neslaviškųjų kalbų gramatinės kategorijos: I. Dulewiczowa (Warszawa) „Czasowniki *być* i *mieć* w języku polskim i rosyjskim“ (p. 91–107), G. Paulis (Cagliari) „Two Lexical Congruences between Italic and Balto-Slavic“ (p. 189–194), A. Врару (Iasi) „Сопоставительный анализ категории рода в литовском и румынском языках. Предварительные замечания“ (стр. 295-303.).

Pastarajame straipsnyje pirmą kartą baltistikos istorijoje sugretinama lietuvių ir rumunų kalbų gramatinė giminės kategorija. Iš sugretinimo matyti, kad tarp šių kalbų esama nemaža ir sutapimų, ir skirtumų giminės kategorijos atžvilgiu. Sutapimų dažniau pasitaiką tais atvejais, kai gramatinė giminė sutampanti su lytimi, be to, tam tikrų gyvulių

pavadinimuose. Iš skirtumų ypač krintas į akis tas faktas, kad lietuvių kalbos negyvastinių daiktavardžių vyriškąją ar moteriškąją giminę neretai atitinkanti bendroji (resp. abipusė) giminė, kuri rumunų kalboje esanti „labai produktyvi“.

Pagaliau suminėtini dar du tomo straipsniai, kurie, kaip matyti jau ir iš pavadinimų, glaudžiai nesusiję su baltų ir slavų kalbų problematika. Tai A. Dubinskio (Dubiński, Warszawa) straipsnis „Charakterystyka języka Tatarów polsko-litewskich“ (p. 83–90) ir F. Siverso (F. de Sivers, Paris) straipsnis „Quelques questions au sujet de la dimensionalité dans les morphemes exprimant les relations spatiales“ (p. 201–205).

Baigiant šią informacinio pobūdžio recenziją, belieka tikrai pasidžiaugti tokiu turiningu ir įdomiu „Acta Baltico-Slavica“ XIV tomu. Tai iš tikrųjų graži dovana jubiliatui profesoriui Janui Safarevičiui, išvariusiam platų barą baltistikos, slavistikos ir indoeuropeistikos dirvose. Gaila tikrai, kad labai gerą įspūdį apie šį tomą kiek nublankina ne visai retai pasitaikančios (veikiausiai dėl spaustuvės kaltės) korektūros klaidos, kurių vieną kitą pravartu iškelti: *Kuršai* 61 (=Kuršiai), *Sērpilis* ib. (=Sēlpilis), *apākti* 145 (=apākti), лит. *arvol* 147 (= лид. arvol), *Conce endi* 150 (= Concedendi), *Būha* 157 (= Būga), *nera* 169 (= nėra); *edžioti* ib. (= édžioti), балт. яма 180 (= болг. яма), θυγατηρ 229 (= θυγατηρ), *žēne* 255 (= žēmė), *pūsmergēmyje* ib. (= pūsmergyje? pusmergėje?), *sunūkas* ib. (= sūnūkas? šunūkas?), *nevāle* ib. (= nevalė? nevaliā?), *rōnas* ib. (= rōnas), *áukle* 256 (=áuklė).

J. Palionis

Petrauskas J., Vidugiris A. *Lazūnų tarmės žodynas*. — V.: Mokslas, 1985. — 300 p.

Retokai išeina koks tarmių aprašas ar šiaip dialektologų parengtas leidinys. Ramybės būvio sąlygomis, mūsų visų akyse tirpte tirpstant šnektoms, su džiugesių džiugesiu